

Л.В.Задорожна

НАВЧАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

В статтє описанї обучаюцїє функцїї, которїє выполняют историческїє документи в учебном процесє и на основе которых автором было проведена систематизация методических приемов анализа и использования исторических письменных источников знаний с целью повышения

познавальної активності учасників і ефективності навчання на уроках історії.

The article is about educational functions which the historical documents play in the educational process. On the basis of these documents the author has made the systematization of the methods of the way of the analyze and the systematization of using of written historical sources of knowledge with the purpose to raise the pupils' knowledge activity and of the efficiency of the education at the history lessons.

Трансформація поглядів на характер і методи викладання історії, що відбулася в кінці ХХ століття спонукає до пошуку нових шляхів організації процесу навчання.

Історія як один із базових навчальних предметів сьогодні має завдання створити умови "для задоволення освітніх потреб...кожному громадянину України" [5,7]. Таким чином, орієнтація сучасної системи освіти на розвиток особистості з одного боку, та на досягнення якісно нового рівня освіченості з іншого, - вимагають створення нових методичних умов навчання, що забезпечували б усебічний розвиток індивідуума та високу якість його знань.

Як відомо, історичні знання формуються передусім завдяки інформації, яку надають історичні документи. Тому висунуте завдання в умовах реформування історичної освіти в Україні не можливо виконати без розробки сучасних методичних засобів використання писемних історичних джерел знань. У розв'язання даної проблеми активно включилися такі українські методисти та вчені-історики, як К.О.Баханов [1], В.О.Комаров [6], С.В.Кульчицький [8], Т.В.Ладиченко [9], В.О.Мисан [11], Ф.Г.Турченко [14;15] та деякі інші. Головну увагу дослідники приділили розробці інноваційних прийомів використання оновленої джерельної бази з історії у процесі навчання. Але перетворення історичних документів з джерела інформації на джерело знань учнів стає можливим тільки за умов впровадження всього спектру відомих методичних засобів у навчальну діяльність школярів. Таким чином, актуалізується проблема систематизації методичних прийомів аналізу та використання історичних документів у шкільній історичній

освіті, яку автор статті пропонує вирішувати за допомогою навчальних функцій історичних документів.

У процесі формування історичних знань писемні джерела, на наш погляд, виконують чотири основні навчальні функції:

- перша - **ілюстративно-інформаційна**, існує на репродуктивному рівні сприйняття інформації, що несе в собі історичний документ;

- друга - **пізнавально-розвиваюча**, в якій на основі історичного документа виконуються завдання, спрямовані на розвиток розумових процесів через пошуково-дослідницьку діяльність учнів;

- третя - **практично-узагальнююча**, дає можливість перевірити рівень сформованості вмій і навичок учнів в процесі навчання за допомогою історичних документів;

- четверта - **ціннісно-смілова**, поглиблює патріотичні почуття школярів, виховує найкращі моральні якості особистості.

Для успішної дії кожної функції вчитель має дібрати не тільки найбільш придатні, на його погляд, до використання документи, а й певні методичні прийоми, які б якомога результативніше залучили обрані джерела до процесу навчання.

Добір методичних прийомів для виконання першої функції залежить від вибору вчителем умов та засобів використання історичних документів. Умови можуть бути такими:

- історичний документ виступає як вихідне джерело нових знань, що несе певну інформацію;

- письмове першоджерело або уривок з нього ілюструє теоретичний матеріал, підібраний вчителем, формує в учнів образну уяву;

- документ доповнює або конкретизує тему, що вивчається.

Слід зазначити, що **першу** - інформаційну функцію, найчастіше виконують документи нормативного характеру. Вони надають інформацію лише про історичні факти, а не історичний процес. Таким чином, учні, працюючи на репродуктивному рівні сприйняття, отримують певну

інформацію з проблеми, яка запропонована вчителем для вирішення. Досягти результативності опрацювання документального матеріалу учні зможуть за допомогою бесіди, з подальшими самостійними записами опрацьованої інформації, вибраної з документа у зошитах. Документ, який обирає вчитель для реалізації ілюстративної функції, слугує в першу чергу формуванню в учнів реальних уявлень про період, що вивчається. Тому вибирати слід ті джерела, в яких яскраво і послідовно подається опис відповідних історичних подій. На нашу думку, в процесі ілюстрування слід уникати тексту, де висловлюється особиста точка зору автора, його симпатії та антипатії - це завдання іншої функції.

Реконструкцію історичної дійсності через силу слова дає художня література. Однак із літературних творів може бути використаний тільки матеріал, у якому немає протиріч з історичною правдою, тому що, як зазначає історик С.О.Шмідт, "історичною основою таких творів є першоджерела, тобто пам'ятки часу, що описується або наближені до нього, та історичні твори вчених про цей період" [16,43]. Найбільш цінним серед дослідників методики навчання історії вважається залучення побутового та біографічного матеріалу з літературної пам'ятки, який містить характеристики історичних діячів. Особлива увага звертається на використання творів, що вивчаються на уроках літератури. Через такий інтеграційний зв'язок учні здобувають можливість отримувати цілісні знання як з літератури, так і з історії та закріплювати їх у власній свідомості. Наприклад, яскравий портрет ідеологічних робітників періоду "ждановщини" на Україні подано у вірші М.Рильського, датованому 1961 роком [15,43]. Про глибокі деформації суспільного життя в Україні в післявоєнні роки свідчать уривки з роману Олеса Гончара "Собор". Нищівну критику недоліків соціалістичної системи наводять гуморески Остапа Вишні. До розгляду питання Чорнобильської катастрофи та її наслідків слід залучити твір І.Драча "Чорнобильська Мадонна".

Реалізація третьої умови найчастіше здійснюється через цитування окремих положень з обраних документів. Наприклад, конкретизуючи матеріал Конституції Української РСР 1978 р.,

слід звернути увагу на деякі статті, які доводять укріплення тоталітарної держави і відсутність демократії в Україні. Охарактеризувати ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР до української мови і української національної культури допоможе, наприклад, уривок із спогадів колишнього першого секретаря ЦК КП України П.Шелеста про одне засідання політбюро ЦК КПРС [15,123]. Залучення історичних документів, як засобу конкретизації корисне ще й тим, що воно репрезентує джерела і стимулює учнів до їх вивчення. Методист О.О.Вагін писав: “Конкретизація потрібна в тій мірі, в якій вона сприяє розумінню викладеного матеріалу” [3,85]. Ефективним у цьому випадку є прийом наведення у процесі викладання гасел, властивих певному етапу історичного розвитку: “П’ятирічку за чотири роки!” (1930р.); “Автономію Україні!”, “Вільна Україна у вільній Росії!”(1917р.); “Ради без більшовиків!” (1921р.); “Геть від Москви! Дайош Європу!”(гасло М. Хвильового) тощо.

Засобом конкретизації є також введення біографічного матеріалу в розповідь учителя за допомогою прийому персоніфікації. Наприклад, біографії таких людей, як М.Грушевський, О.Стаханов, Л.Лук’яненко та інших, є яскравою ілюстрацією історичного часу, в якому вони жили, діяли, і на події якого впливали.

Одним із прийомів характеристики тієї чи іншої історичної події, чи особи, є наведення висловлювань видатних політичних та громадських діячів, які допомагають зрозуміти їх прагнення, наміри, ідеали тощо. Наприклад, коли у квітні 1965 року одного з лідерів дисидентського руху Петра Григоренка припинили примусово “лікувати” і тодішній Голова Ради Міністрів СРСР О.Косигін дав вказівку поновити П.Григоренка у генеральському званні, Л.Брежнєв заявив: “Цього генерала я знаю... Рано його відпустили. Жаль.” Таке ставлення керівника радянської влади до дисидентства свідчило про кінець “відлиги” в Україні [15,82].

Таким чином, методичними прийомами, які доцільніше використовувати для реалізації ілюстративно-інформаційної функції, будуть, передусім, коментоване читання, цитування і

добір потрібної інформації для подальшого вирішення поставленої вчителем проблеми.

Друга - пізнавально-розвиваюча функція формується на основі різноманітних завдань, структуру яких в свій час запропонували видатні радянські методисти Л.М.Боголюбов [2], О.О.Вагін [3;4], С.Є.Крол [7], І.Я.Лернер [10] та інші. Питання щодо відтворення матеріалів джерела наприкінці 50-х років ХХ століття запропонував З.А.Огрізко [12;13]. Типи питань до творчого аналізу документів з'явилися в праці І.Я.Лернера у 1963 році [10]. Вони були спрямовані передусім на ознайомлення учнів з деякими науковими методами дослідження історичних та сучасних явищ. В середині 70-х років О.О.Вагін [3;4] наполягав на впровадженні проблемно-пізнавальних завдань під час роботи з історичними документами. С.Є.Крол [7] розглянув різні типи запитань і завдань, які можна запропонувати старшокласникам в процесі самостійної роботи над текстами у взаємозв'язку з вивченням теоретичного історичного матеріалу. На початку 80-х років методист Л.М.Боголюбов [2] стверджував, що обов'язковою умовою навчальної самостійної роботи над текстом документа є постановка питань та завдань, які визначають напрямок і характер пізнавальної діяльності учнів. Погоджуючись з такими поглядами на типологізацією пізнавально-розвиваючих завдань в процесі навчання історії зазначимо, що всі вони дають можливість вчителю опосередковано чи безпосередньо використовувати історичні писемні першоджерела в процесі викладання.

Таким чином, пізнавально-розвиваюча функція використання історичних документів діє на основі побудови пізнавальних завдань репродуктивного, проблемного, пошукового та творчого характеру за таких умов: питання репродуктивного характеру повинні бути направлені на відтворення фактів, явищ, процесів, що описують документи; питання проблемного характеру повинні спрямовувати учнів на шлях вирішення загальної проблеми до теми через дію важливих розумових операцій аналізу, синтезу, порівняння,

зіставлення, узагальнення, систематизації, доведення, абстрагування, аналогії тощо;

завдання пошукового та творчого характеру спрямовані на поєднання знань теоретичного і документального матеріалу з метою вироблення особистісного погляду на проблему, що досліджується;

усі завдання повинні будуватися на принципах індукції та дедукції; логічності та послідовності; поступовості та системності.

При цьому обов'язковим є також урахування індивідуальних розумових здібностей учнів, тобто завдання мають бути різнорівневими.

Можна зробити висновок, що такого роду завдання спрямовані спонукати учнів до пошуку відповіді на проблему в самому документі, що в свою чергу змушує його знайти джерело та проаналізувати текст повністю. Вимагаючи від себе об'єктивності у побудові відповіді на питання, учень повинен не тільки врахувати час появи того чи іншого писемного джерела, а й порівняти як мінімум три точки зору на проблему: автора документу, автора підручника і свою власну. Це робить процес навчання цікавим, різноманітним, емоційно забарвленим, творчим, а значить безпосередньо розвиваючим, особистісно-зорієнтованим процесом.

Третя навчальна функція - практично-узагальнююча - залежить від рівня узагальнення та форми його виразу, зокрема, конспектування, складання тез, планів, анотацій, таблиць, схем, написання рефератів та доповідей на матеріалах зосереджених в писемних джерелах. Важливу роль у реалізації запропонованої функції відіграє учнівський зошит. Конспектування, складання планів, таблиць, схем не тільки підвищує увагу учнів, але і стимулює розумові процеси школярів, полегшує запам'ятовування нового навчального матеріалу, розвиває письмову мову та вміння фіксувати запропонований документальний матеріал. У сучасних умовах 12 бальної системи оцінювання, тематичного контролю знань та письмового складання іспитів з історії має підвищитись роль залучення методичних прийомів письмової роботи.

Відносно простими й доступними для старшокласників видами письмової роботи є записування цитат, конспектування частини або всього тексту історичного документа. Частіше до цієї роботи залучаються учні під час аналізу статей наукових, політичних та громадських діячів або при опрацюванні деяких державних документів, наприклад, конституції, міжнародних договорів, декларацій тощо. Більш складним, але не менш важливим є такий вид роботи, як складання плану. Систематичне використання, а, краще, поєднання цих методичних прийомів веде до формування у школярів уміння осмислювати текст друкованого джерела, вести відповідні записи, що забезпечує активну роботу всіх без винятку учнів, привчає їх користуватися нотатками, конспектами і тезами, систематизувати їх. В умовах сучасної системи оцінювання такі прийоми допомагають учителю забезпечувати контроль за результатами роботи учнів, поширюють можливості диференційованого підходу до їх навчання, готуючи старшокласників до самостійної пошуково-дослідницької навчальної діяльності. Нотатки стануть у нагоді під час підготовки доповідей, повідомлень, рефератів та інших учнівських робіт. Таким чином, поступово в учнів вироблятиметься звичка зберігати й використовувати власні записи. Ефективність цього процесу безумовно підвищиться, якщо така робота буде проводитись цілеспрямовано, тобто в руслі проблематики тієї теми, що вивчається. Тому записи можна вести в процесі загального аналізу документа, або відповідей на поставлені до нього проблемні запитання. Наприклад, цитати можна використовувати в процесі доведення, аргументації, або обґрунтування окремих висновків. Положення, про те, що I Універсал був актом конституційного значення, яким стверджувалося право українського народу на створення власної держави, доводимо через цитування статей даного документа. Через оголошення положень "Декларації про державний суверенітет 16.07.1990р." учні мають можливість дійти висновку про початок практичного вирішення проблеми державотворення в Україні.

Конспектування для старшокласників буде мати більш практичний характер, якщо виглядатиме як план-конспект, який

сприяє засвоєнню змісту тексту, його головних положень та думок. Активнішої розумової діяльності, ніж при конспектуванні потребує складання тез. Теза - це положення, твердження, яке потребує певного обґрунтування. У процесі виконання таких дій доводиться визначати логічні частини тексту, формулювати основні положення в стислій формі. Як результат, зменшується обсяг записаного матеріалу і скорочуються витрати часу на його запис.

У 60-х роках І.Я.Лернер запропонував рецензування й анотування тексту, як один з видів роботи з історичним документом [10]. Такий прийом розвиває вміння оцінювати писемні джерела, виявляти їх вичерпність, критично ставитися до них, розглядати з різних боків, робити співвідношення змісту та мети. Результатом має бути формування вмінь та навичок дослідницького характеру, які безумовно стануть у пригоді в процесі опрацювання додаткової літератури. Анотація, як коротка стисла характеристика змісту книги, статті або іншого великого за обсягом документа містить у собі зміст роботи, її мету та основні думки автора, суттєво допомагає під час добору та вивчення літератури з того чи іншого питання. Слід звернути увагу на те, що на уроках учні аналізують історичні твори з позиції відповідності їх історичній науці.

Досвід багатьох вчителів показав, що одним із найважливіших прийомів вивчення та повторення історичного матеріалу є складання таблиць і логічних схем. Саме цей процес розвиває у школярів вміння вибирати головне, вчить активно володіти матеріалом. Таким чином, під час опрацювання документів з конкретної історичної проблеми можна запропонувати учням скласти порівняльну таблицю за допомогою текстів декількох документів, текстову логічну схему під час аналізу одного першоджерела.

Результативності ґрунтовної пошуково-дослідницької діяльності творчо налаштованих учнів сприяє аналітичне опрацювання різних джерел історичних знань з метою написання реферату чи творчої роботи. Підготовка учнями доповідей, рефератів і повідомлень на основі вивчення додаткової літератури, залучення й аналізу історичних документів практикується у вигляді індивідуальних завдань до

семінарських занять та в позакласній роботі, що є результатом систематичного удосконалення старшокласниками умінь і навичок самостійного здобуття та інтегрованого використання набутих знань, як теоретичного, так і практичного характеру.

Педагогічна практика свідчить, що навчання успішне там, де процес торкається душі й серця дитини, її почуттів, а оцінка завершує момент пізнання і є його закономірним результатом. Саме через це **четверта** – ціннісно-смыслова навчальна функція повинна діяти протягом всього процесу вивчення історичного курсу. За виразом Т.В.Ладиченко: “Учням необхідно навчитися терпимого, толерантного ставлення до іншої точки зору, до людей іншої віри, інших переконань, поваги до загальнолюдських цінностей” [9,29]. На нашу думку, функція буде діяти за таких умов, як:

- залучення краєзнавчих матеріалів до навчання історії;
- залучення джерел особистого походження, так званої мемуарної літератури та літературних пам'яток;
- врахування вчителем при доборі документів внутрікурсних, міжкурсних та міжпредметних зв'язків.

Таким чином, функції, які реалізуються під час використання й опрацювання історичних документів за допомогою названих методичних прийомів виконують всі або майже всі завдання, що передбачені навчальним процесом сучасної історичної освіти. Вони безумовно доповнюють учительський арсенал навчальних засобів, що направлені перш за все на надання навчальній діяльності школярів самостійного характеру.

Результати взаємодії вчителя та учнів через застосування запропонованих навчальних функцій історичних документів повинні бути такі:

- оволодіння школярами міцними знаннями;
- вдосконалення умінь та навичок роботи з джерелами інформації (критично оцінювати факти та діяльність осіб, спираючись на здобуті знання, самостійно здобувати історичну інформацію і працювати з нею, аргументовано відстоювати власні думки);
- розвиток розумових здібностей до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо;

- формування якостей інтелектуально розвиненої, суспільно адаптованої та патріотично налаштованої особистості.

Запропонована систематизація методичних прийомів надає можливості для подальшої цілеспрямованої та багатопланової розробки методики впровадження, аналізу і використання оновленої джерельної бази з історії в процес навчання.

Література

1. Баханов К.О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України. - К.: Генеза, 1996
2. Боголюбов Л.Н. Изучение текущих событий в курсе новейшей истории. - М.: Просвещение, 1977
3. Вагин А.А. Методика обучения истории в школе. - М.: Просвещение, 1972
4. Вагин А.А., Сперанская Н.В. Основные вопросы методики преподавания истории в старших классах. - М.: Учпедгиз, 1959
5. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ ст."). - Київ: Райдуга, 1994
6. Комаров В.О. Методичні умови формування історичного мислення старшокласників. - Кривий Ріг, 1995
7. Крол С.Є. Вивчення творів В.І.Леніна в шкільному курсі історії СРСР. Вид. 2-е, перепод. і доп.-Київ: "Радянська школа", 1976
8. Кульчицький С.В. та ін. Історія України: Підр. для 11-го кл. сред. шк. - К.: Освіта, 1999
9. Ладиченко Т.В. Аналізуючи різні погляди, виробляти власне історичне мислення // Історія в школах України. - 2003. - №3
10. Лернер И.Я. Познавательные задачи в обучении истории. - М.: Просвещение, 1968
11. Мисан В.О. Вивчення писемних джерел на уроках з історії України. Універсали Центральної Ради // Історія в школах України. - 1997. - № 2
12. Огризко З.А. Работа с документами по истории СССР в VIII классе: Из опыта работы. - М.: Учпедгиз, 1959
13. Огризко З.А. Работа с документами по истории СССР в IX классе: Из опыта работы. - М.: Учпедгиз, 1959

14. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945 10 клас: Підручник для серед.загальноосвіт.шк. Вид 2-е, виправлене та доповнене - К.: Генеза, 2000
15. Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новітня історія України (1939-2001): Підручник для 11-го кл.серед.загальноосвіт.навч.закл. - К.: Генеза, 2001
16. Шмидт С.О. Памятники художественной литературы как источник исторических знаний // Отечественная история. – 2002. - № 1